

Szendrei Janka

A kórusrepertoár megújítása

Templomi kórusaink repertoárjának törzsanyaga a harmincas évek kórusmozgalmait tükrözi. Úgy vélem, az utóbbi évek, évtizedek eseményei — mind a pozitív fejlemények, mind az első pillantásra negatívnak tűnő változások — szükségessé teszik a kórusrepertoár felfrisítését, méghozzá, azt hiszem, egyenlő módon minden felekezetben.

Az elmúlt nehéz évtizedek alatt csak néhány nagy templom tudta fenntartani az igényes nagy kórusművek előadásához szükséges 30-40 tagú vegyeskarokat, sőt a kórusok közül is kevés volt képes rendszeres, hétről hétre való istentiszteleti szolgálatra, s egyre inkább egy-egy ünnepi produkcióra kellett berendezkedniük. A tényleg működő, az istentiszteleteken rendszeresen szolgáló kórusok kisebbek, összetételük igen vegyes, változékony, zenei képzettségük, kottaolvasási szintjük egyenetlen. Van, ahol 8-10, vegyes korú felnőtt alkotja a kórust, akik igazi vallási buzgóságból akarják szolgálni a templomi éneket. Van, ahol gyermek-scholák igénylik zömmel egyszólamú énekük ékítésére a többszólamúságot. Ott van az ifjúság: a gyermekkorból kinövő, esetleg hosszabb schola-tapasztalattal érkező, szenzációs anyagra éhes fiatal számára kellene anyagot találni. Van, ahol 10-12 női hang mellé csupán 2-3 férfihang áll rendelkezésre. Vannak kiöregedett hagyományos kórusok, ahol 10-15 idős, hangilag megtört, ám elég sokat tudó tag tart ki a szolgálattal. Mindez negatívumnak látszik a hagyományos négyszólamú vegyeskarozás szemszögéből, de valójában olyan reális adottság, ami több mint a semmi, és nagyon szép dolgokat lehet kihozni belőle. Sőt van e fejleményben egy jövőbe mutató, biztató vonás: e „kórusok” sokfélesége egy általános igényre mutat, arra, hogy istentiszteleti kórust mindenütt lehet alakítani, kis templomokban, Budapesten és vidéken, falun és külvárosban, nagy lélekszámú gyülekezetekben éppúgy, mint kis diaszpora-jellegű közösségekben. Feltéve, hogy éppen hozzájuk illő, ugyanilyen sokféle anyaggal tudjuk ellátni őket.

És van egy másik pozitívum e fejleményekben, mely már a tartalmat érinti. Ezeket az esetleges összetételű kórusokat nem a mellékkereset és nem a kiéletlen művészi ambíciók hozzák össze, hanem igazi vallási, sőt liturgikus buzgóság, az a vágy, hogy az istentiszteletet szebbé tegyék, s közben ők maguk is gyarapodjanak egy vallásilag, zeneileg egyaránt hiteles, az Egyház gondolat- és érzélemvilágát kifejező énekanyagban elmélyülve.

Az I. Magyar Egyházzenei Kongresszus 1993. március 16-i plenáris ülésén elhangzott előadás szerzője zenetörténész, karnagy, az MTA Zenetudományi Intézete régizenei osztályának vezetője.

A 20. század végén új tartalmi és funkcionális igények támadtak a kóruszenével szemben. Azt kívánjuk tőle, hogy jellegében, időtartamában, előadómódjában jobban illeszkedjék be a liturgiába, mint a 17-19. századi repertoár. Ne csak hangulatos betétzene legyen az istentiszteleten, hanem vállaljon több tartalmi szerepet abban. Fonódják össze jobban az istentisztelet többi elemével, a bibliaolvasással, az imádságokkal és az egyszólamú énekléssel. Ne lógjon ki stílusában, méretezésében ebből a keretből. Ne legyen öncélú, ne legyen hivalkodó és aránytalan. Maga a liturgia is minden felekezetnél drámaibb jelleget öltött vagy ölt: a különböző alkatrészek (a lelkipásztor, a segédkezők, a gyülekezet, a szolgálattevők szerepei) váltakoznak, egymást kiegészítik. Így az istentisztelet rövid, 2-3 perces részek jól elrendezett egymásutánja, s ritkán ad időt 6-8 perces megállásokra, zenés betétekre. Ezt a vallásos, liturgikus érzületű zenét kéri a kórus, a lelkipásztor, a gyülekezet, de legfőképpen maga az Egyház ma a zenészektől, s ha lenne ilyen kóruskultúra, annak szívesen adnának helyet mindenütt, beépítve azt a szertartásba. Ezért lennének a kórusok maguk is a leghálásabbak.

S úgy látszik, a látszólag negatív és az egyértelműen pozitív változás szerencsésen egy irányba mutat. A liturgiához jobban símuló, rövid tételekből álló repertoár egyben könnyebben tanítható, a különféle kórusadottságokhoz jobban idomítható, s így elősegítheti, hogy a kórusok ne fél évig készüljenek egy ünnepi produkcióra, hanem hétről hétre részt vegyenek a liturgiában, annak szerves részeként.

Biztos, hogy ennek a kórusrepertoárnak a megtalálása, tehát a feltáró munka, a jónak látszó darabok kipróbálása, elterjesztése 2-3 évtizedes munka, de éppen ez lehetne Társaságunk egyik szép feladata. Szerencsére tagjaink között zenetudósokat, magasan képzett zenészeket, gyakorló karvezetőket, az egyházzene művelőit és kórustagokat egyaránt üdvözölhetünk, s ha ők egymást segítve, egymást ihletve és ellenőrizve dolgoznak együtt, a kórusrepertoár megújítása egyáltalán nem reménytelen vállalkozás.

Feladatunk tehát az, hogy olyan korok zenéjét keressük elő, amelyek még be tudták építeni a többszólamú zenét az istentiszteletbe. Repertoárjukban sok rövid (tehát a liturgikus keretekben elférő) darab kínálkozik, olyanok, amelyeket kevés szólammal is énekelni lehet, sokféle felrakásban, az adottságok szerint átalakítva, a legkülönfélébb kórusösszetételhez is alkalmazhatóan. Olyan darabok kellene, amelyek klasszikus jó szövegeket hordoznak, lehetőleg nem maguk csinálta egyházi lírikusok gondolatait viszik be az istentiszteletbe, hanem magát az igét, illetőleg az Egyház liturgikus mondani-valóját engedik megszólalni. Nagyon jó, ha ugyanazok a darabok többféle szöveggel is énekelhetők, mert akkor a kórus könnyebben, a kevés próbaalkalmat jól kihasználva tud hétről hétre közreműködni az istentiszteleten. Koncerteken az ilyen anyag alig mutat valamit; de a szertartásban, beillesztve az istentisztelet művészi szempontból is sokrétű szövetébe, annak egyik fénypontjává válhat. (Eredetileg sem önállóknak, hanem színezéknek írták.)

És még egy: a „kórusistentisztelet — gyülekezeti istentisztelet” megoszlás sem liturgiai, sem gyakorlati szempontból nem eszményi. Ha egy gondosan elrendezett istentiszteleten belül, a népének és a gregorián egyszólamúság alaprétegére egy-egy indokolt ponton emelkedik rá a polifon zene, ez sokkalta jobb, mint ha egyetlen istentiszteletet végigénekel a kórus, a többi istentisztelet pedig zeneileg igénytelenül marad.

Engedjenek még még egy kitérőt. A politikai fordulat után nagyobb az igény „kívülről” is az egyházzene előadására. A templomi kórusok egymás után kapják a szereplési felkéréseket, s ez nagy csábítás. Ez az elvárás különösen erős olyanok részéről, akik most hajtják végre a 180 fokos fordulatot, s egyrészt túlbuzgólkodják magukat az egyházi kultúra népszerűsítésében, másrészt a valódi templomi gyakorlatot nem ismerik. Nem ellenezhető természetesen kórusaink ilyen szerepvállalása. De ha emiatt a nagy, mutatós koncertdarabokra kell pazarolni az amúgy is rövid próbákat, akkor e külső szereplések a templomi istenszolgálat elhanyagolásához vezethetnek, s aligha mentegethetők. Biztos, hogy a liturgiába belesímuló darabok — hogy úgy mondjam — nehezebben adhatók el. De ez is egy érv lehet a szigorúbb értelemben liturgikus énekrepertoár megkeresésére és művelésére.

És most tartsunk egy rövid szemlét, inkább csak ízelítőül, kedvcsinálólul.

Az európai zenekultúra úgy tette meg első lépéseit a többszólamúság felé, hogy közismert egyszólamú gregorián tételekhez vagy kanciókhoz fűzött könynyű, eleinte csak rögtönzött ellenszólamot. Nem is igazán darabok ezek, hanem egy ünnepélyes előadásmódot jelentenek. Így az istentiszteleti cselekményhez kiválóan illeszkednek. Bármilyen együttessel megtanulhatók, akár 3-4 énekes is élhet velük. Ha egy kicsit megismerjük, saját magunk is alkalmazni tudjuk, könnyen átalakíthatók, és sokféle szerepre használhatók.

1. példa

Gyermek született nekünk! Fi-ú adatott né-
 -künk, s a fejedelemség az Ő vállán. S ez lesz az Ő
 ne-ve: a nagy határozat hirdető-je.

Első példánk egy kétszólamú melizma. Eredetileg Benedicamus-tropus volt, de mi most díszítő függeléként adjuk hozzá egy antifonához. Az elképzelt szituáció tehát az, hogy igen alacsony tudású kórusunk van, vagy még inkább, a teljes gyülekezet énekli Ézsaiás szavait, ám amikor utoljára hangzik el a bibliai szöveg, mintegy a lélek ujjongását szóltatja meg a végére néhány gyermek vagy jóhangú énekesünk.

Az organális többszólamúság e fajtája önállóan is használható. A következő példa is Benedicamus-feldolgozás, de nincs akadálya annak, hogy e szöveg helyére bármilyen más ünnepi szöveg kerüljön (pl. himnusz-szövegek, Feltámadt Krisztus e napon, Mennybe ment Krisztus e napon, Gyermek születék Betlehemben), s az vagy a melizmával folytatódják, vagy a középkorban gyakori „Fulget dies — fénylik e nap” refrént kapja betétül. Persze itt is elkülöníthető a szöveget éneklő összkar és egy melizmázó szólistacsoport. Ha a tempó elég gyors, frappírozó, fiatalok szájában igen jól álló, a liturgia egy-egy csúcspontján drámailag is jó hatású tételfajta lehet ez (2. példa).

A középkor rövid önálló darabjai közé tartoznak a 2-3 szólamú *conductusok*, kanciók. Egyszerű versszakkepletük lehetővé teszi, hogy sokféle, dogmatikailag értékes szöveggel társítsuk őket. A szövegek ismét cserélhetők, tehát minden felekezet a saját anyagából kereshet hozzájuk az év folyamán többször is elővehető, hármely ünnep felékesítésére alkalmas textust (3. példa).

Könnyű háromszólamú énekanyagot kínál az angol *carol*-anyag. Megfelelő transzpozícióval egynemű karban vagy 2 magas + 1 férfi szólam összeállításban is énekelhetők. Még ezek sem zeneszerzőileg hitelesített kompozíciók — általában többféle variáns lejegyzésben maradtak fenn —, tehát bizonyos egyszerűsítések (a záratok ritmus-díszítményeinek eltávolítása) nem számít hamisításnak. Erre példát mutat a zenei általános iskola VI. osztályos ének-könyvében közölt carol-anyag; ahol ilyen iskolásaink vannak, számíthatunk

is iskolából hozott tudásukra. A carol-irodalomban eleve sok jó szöveg található, de könnyen cserélhetőek is a stórfás szövegek (4. példa).

2. példa

Solo (soli)

(Ful
Föl-tá-madt Krisztus e na-pon, (Fény

Solo (soli)

get di - es!)
lik e nap!)

hogy min-den em-ber ví - gad - jon (Ful
(Fény

get di - es i - sta!)
lik már ez ün - nep!)

3. példa

1. Ó, mi - lyek s mek - ko - rák a - zok a szom - ba -
Tör - tek - nek pi - he - nés, bát - rak - nak ju - ta -

1. Ó, mi - lyek s mek - ko - rák a - zok a szom - ba -
Tör - tek - nek pi - he - nés, bát - rak - nak ju - ta -

tok, mik - kel az ég - ö - rök ud -
lom, Is - ten lesz min - den és min -

tok, mik - kel az ég - ö - rök ud -
lom, Is - ten lesz min - den és min -

va - ra zeng s ra - gyog, zeng
den - ben ő ho - nol, ő

va - ra zeng s ra - gyog, zeng
den - ben ő ho - nol, ő

s ra ho - gyog. nol!

R) Ott fo - gad

s ra ho - gyog. nol!

R) Ott fo - gad

s ra ho - gyog. nol!

R) Ott fo - gad

i - ga - zi szent Je - ru - zsá - le - münk, ott, hol a bé -

i - ga - zi szent Je - ru - zsá - le - münk, ott, hol a bé -

i - ga - zi szent Je - ru - zsá - le - münk, ott, hol a bé -

- ke lesz ö - rö - kös ö - rö - münk.

- ke lesz ö - rö - kös ö - rö - münk.

- ke lesz ö - rö - kös ö - rö - münk.

4. példa

A. 1. 60 **BURDEN**

Ec - ce, quod na - tu - ra mu - tat su - a ju - ra: vir - go
Ec - ce, quod na - tu - ra mu - tat su - a ju - ra: vir - go

10 16 **VERSE**
pa - rit pu - ra De - i fi - li - um. Ec - ce, no - vum gau - di - um,
pa - rit pu - ra De - i fi - li - um. Ec - ce, no - vum gau - di - um,

20 26
ec - ce, no - vum mi - rum; vir - go pa - rit fi - li - um, que non no - vit
ec - ce, no - vum mi - rum; vir - go pa - rit fi - li - um, que non no - vit

30 36
vi - rum: que non no - vit vi - rum, sed ut pi - rus pi -
vi - rum: que non no - vit vi - rum, sed ut pi - rus pi -

40 46
- rum, gle - ba fert sa - phi - rum, De - i fi - li - um.
- rum, gle - ba fert sa - phi - rum, De - i fi - li - um.

A carol-technikából szervesen nőtt ki Dunstable, DuFay és kortársai művészete. Igen értékes, ugyanakkor a liturgia keretein belül maradó művek ezek. Mivel strófikus építkezésűek, itt sem okoz problémát a szövegcsere. Ezek a művek prozódiailag meghatározatlanok, s így bármely azonos formájú magyar liturgikus szöveggel is kombinálhatók.

Cizellált, de nem teljesen autonóm művészet ez. A liturgiához, a gregoriánhoz szorosan kapcsolódik. Olyan igényesebb, jó zenészeknek való, akik mégsem akarják magukat a szertartás fölé helyezni. Ne feledjük, DuFay (5. példa) maga nemcsak kora első zene tehetsége, hanem énekesfiúból lett kanonok, aki vagyont a Cambrai-i énekes gyermekekre hagyta. Felhívom figyelmüket egy praktikus adottságra is: e művek általában többszakaszosak, a szakaszok önállóak, tehát nagyobb művekből is kiemelhető egy-egy megfelelő rész. Példánkban Dunstable (1380k.-1453) Magnificatjának Esurientes-tételét (6. példa) halljuk, áldozási-úrvacsorai éneknek is beillik, de lehet például Magnificat-zsoltározáshoz adni refrénként.

5. példa

O lux beata Trinitas
in festo Trinitatis

The musical score is written for three voices (Soprano, Alto, and Tenor/Bass) in 3/4 time. The lyrics are in Hungarian and describe the Holy Trinity. The score is divided into three systems, each with three staves. The lyrics are as follows:

System 1:
 1. Ó, Há- rom- ság, te
 3. Di- csér- jük Is- tent,

System 2:
 1. Ó, Há- rom- ság, te
 3. Di- csér- jük Is- tent,
 boldog az A- Fény, Te
 tyát, És

System 3:
 ön- Egy- magad- ból egy- va-
 szü- lött- jét, szent Fi-
 ma- gad- ból egy- va-
 szü- lött- jét, szent Fi-
 ön- Egy- ma- gad- ból egy- va-
 szü- lött- jét, szent Fi-

fé-szün-nye-det! len!
 fé-szün-nye-det! len!
 fé-szün-nye-det! len!

2. Ti-éd a reggel é-ne-ke, És este téged kérlekünk,
 Téged di-cserjén szün-te-len a-lá-zatosan gló-riánk!

6. példa

E-su-ri en-tes im-ple vit-bo nis;
 F-su-ri en-tes im-ple vit-bo nfs;

et di-vi-tes di-mi-sit in-a es nes;
 et di-vi-tes di-mi-sit in-a es nes;

A múlt század nagy egyházzenei vívmánya volt Palestrina kórusainak, mintegy szakrális minta-zenének felfedezése. Erre kötelezte el magát a regensburgi iskola és a Cecília-mozgalom. Gyakorlatilag elsősorban Palestrina miséit favorizálták a kiadók és a kórusok, s talán ez — vagy ez is? — az oka annak, hogy ma egyre inkább elhanyagolják. Egy ordinárium hosszú, többszörös ciklus, előadása sok előkészületet igénylő nagy vállalkozás. Ugyanakkor az ordinárium a mai katolikus misében a népre tartozó akklamáció lett, s nem nagyon liturgikus ezt átadni a kórusnak; a protestáns liturgia pedig általában nem tart igényt kórus-ordináriumra. Azt jelenti-e ez, hogy Palestrina elvesztette aktualitását? Azt hiszem, fel kell kutatni Palestrina rengeteg nem-ordinárium alkotását. Egy mise egyetlen polifon tétellel, például egy Palestrina-offertóriummal is gyönyörű magaslati pontot kap, hozzá liturgiailag a legjobb helyen. Ha kell, ezeket a műveket sem lenne probléma lefordítani, hiszen a melizmatikában könnyebb elhelyezni az új szöveget. S mivel az offertóriumok többsége zsoltárszövegű, más felekezetek számára éppúgy megnyílhat ez az anyag, mint ahogy Bach koráljait is a maga énekeként énekelheti minden felekezet. De a kor Palestrinán kívül is kínál kitűnő, ugyanakkor praktikus zenét nyújtó szerzőket.

Hamarosan megjelentetjük például a pozsonyi Anna Hannsen Schumann-kódex néhány rövid négyszólamú refrénjét (antifonák). A 16-17. századi, sokszor korál-cantus firmusokra épülő német és francia protestáns polifónia (pl. Walter, Praetorius, Goudimel) is kiaknázatlan még. Ebbe a kincstárba máris betekintést adott Bódiss Tamás kis füzete.

A homofon korálfeldolgozások ugyan kiegyensúlyozott szólamelosztású vegyeskart követelnek (bár az orgonakíséret kiegyensúlyozó, támogató szerepére is szabad gondolni), mégis nem véletlen az ilyen faktúrájú, jól hangzó, viszonylag könnyű művek iránti igény, mint ez például a baptisták kórusgyűjteményein is jól látszik. A korálok egy része ugyan a 17-18. századi pietizmus szellemét tükrözi, s meglehetősen korhoz kötött, a legértékesebb törzsanyag azonban a középkori közös hagyományra és a 16. századi reformációra megy

7. példa

S
Kö - nyö - rög - jünk ke - resz - tyé - nek az Is - ten -

Ma
Kö - nyö - rög - jünk ke - resz - tyé - nek az Is - ten -

A
Kö - nyö - rög - jünk ke - resz - tyé - nek az Is - ten -

B

nek, szent lélek nek, hogy meg-szen-tel-

nek, szent lélek nek, hogy meg-szen-tel-

nek, szent lélek nek, hogy meg-szen-tel-

nek, szent lélek nek, hogy meg-szen-tel-

jen ben-nün- ket, bá-to-rit-ván szí-vün- ket.

jen ben-nün- ket, bá-to-rit-ván szí-vün- ket.

jen ben-nün- ket, bá-to-rit-ván szí-vün- ket.

jen ben-nün- ket, bá-to-rit-ván szí-vün- ket.

vissza, értékes himnusz-szövegeket és más, teológiailag kiváló szövegeket tartalmaz. Ilyen szövegek fordításai is alkalmazhatók, de a magunk részéről nem zárnánk ki a koráloknak hasonló versfajú más értékes magyar versekkel (pl. Huszár Gál szövegeivel) való énekeltetését. Mellesleg hadd említsem meg a korálok nagy szerepét a kórushangzás alakításában is. A korálfeldolgozásokban a csúcspont Bach, de nem lebecsülendő a kisebb, akár névtelen szerzők hasonló stílusú termése. A 7. példában idézett tételt Bódiss Tamás füzete (Örvendeztetek az erős Istennek! ReZeM 001. Budapest 1992) az Eperjesi Graduálból vette át. Igen könnyű darab, praktikus a felrakás is: 3 gyermek- és 1 férfiszólammal.

A 20. századi egyházzene tévútjairól és biztató kezdeményezéseiről a következő kongresszuson szeretnénk egy egész ülészakot fenntartva beszélgetni. Azzal a sok csüggesztő — értékes és korszerű zenének, sőt olykor egyáltalán: zenének alig nevezhető — művel szemben, mely kórusainkat elárasztja, jelképezze itt egyetlen mű, hogy egy vérbeli 20. századi zeneszerző is megtalálhatja azt az objektív, szakrális, aszketikus stílust, melyet az igazi egyházzene megkíván.

8. példa: Igor Sztravinszkij (1882-1971): Ave Maria (1934; latin szöveggel: 1949), részlet

Tempo: $\text{♩} = 72$

Soprano
A - ve Ma - ri - a, gra -

Alto
A - ve Ma - ri - a, gra -

Tenor
A - ve Ma - ri - a, gra -

Bass
A - ve Ma - ri - a, gra -

- ti - a ple - na, Do - mi - nus te - cum: be - ne - dic - ta tu

- ti - a ple - na, Do - mi - nus te - cum: be - ne - dic - ta tu

- ti - a ple - na, Do - mi - nus te - cum: be - ne - dic - ta tu

- ti - a ple - na, Do - mi - nus te - cum: be - ne - dic - ta tu

Tudom, hogy Önök most azt kérdik: mit tegyünk? Világos, hogy a kórusvezetőknek csak egy kis része ér rá könyvtárban kutatni ilyen anyag után. Örömmel jelentem, hogy a Zeneművészeti Főiskola egyházzenei tanszakának tanárai és növendékei lázasan gyűjtik az anyagot, a Társaság pedig — ha lesz rá pénze — sorozatosan és praktikus kiadásokban teszi közzé. A kórusvezetők feladata az, hogy a fogadókészséget kialakítsák. Formálják úgy a liturgia zenei kereteit, hogy ez az új szellemű, funkcionális kóruszene helyet találjon benne. Ápolják az igazi vallásos és liturgikus igényt, hogy bele ne szédüljenek a művészkedő többszólamúságba. Inkább halljunk szerény, ízléssel és abszolút korrekt előadásban liturgiailag helyesen választott és helyesen elhelyezett műveket, mintsem arra kényszerítsék a híveket, hogy zenei eltévelyedéseiket kelljen hallgatniuk. Fogjon össze ez ügyben karnagy, kórus és lelkész!

A liturgiában az egyszólamú éneknek kell uralkodnia. Az istentisztelet bizonyos cselekményeinél, átmeneti pontjain vagy mozzanataiban megfelelő helyre kerül a motetta is. Ha így gondolkozunk, akkor ez nem hiúsági kérdés lesz, hanem egy normális (úgy értem: helyes normák alapján lefolyó) istentisztelet gazdagítása.